

פרשת ויקרא בית המקדש שנחרב ועדיין ממשיך להתקיים דליה מרקס

לקראת פרשת ויקרא והעיון בקורבנות, אני מבקשת לברר מה מקומו של בית המקדש דווקא אחרי חורבנו.

רופאים מדווחים שאנשים שאיבדו חלק מגופם עדין חווים לעתים כאבים באותו איבר, שאינו עוד חלק מגופם, אלה נקראים "כאבי פנטום". עם ישראל, חש את העדרו של בית המקדש בירושלים אף על פי כן שהוא חרב לפני כמעט אלפיים שנה, ולמעשה רוב ימיו של עם ישראל התנהלו ללא בית המקדש. כאן האיבד האבוד אינו גפה אלא מה שהיה הלב ממש. כיצד יכול עם לשרוד בהעדר מה שפעם היה לבו הפועם? העובדה הבלתי מובנת מאליה היא, שכך אכן היה במקרה של העם היהודי, ששרד ואף שגשג בהעדר בית מקדשו.

אני מודעת לכך שהמצב שלי כיהודייה ילידת ירושלים החיה בעיר הבירה של מדינת ישראל הריבונית, הוא מצב יוצא דופן בתולדות העם היהודי. לאורך הדורות הייתה ירושלים בעבור בני העם היהודי משאת-נפש בלתי מושגת. הם הזכירו אותה בתפילותיהם ובבקשותיהם, היא עיצבה את השפה הפנימית שלהם ואת תקוות הגאולה שלהם אבל לא הייתה חלק פיזי מחייהם. דורות על דורות של מתפללים ביקשו לחזות בה ובבניינה, ולא זכו לכך. הכיסופים לבית המקדש, מקומו ופולחנו נתפשו כחלק אינהרנטי לכיסופים לירושלים ולשיבת ציון:

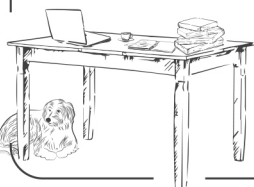
כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל טיבורה של עולם. שנאמר "יִשְׁבֵי על־טִבּוֹר הָאָרֶץ" (יחזקאל לח, יב). ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם, וירושלים באמצע ארץ ישראל, ובית המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית המקדש, והארון באמצע ההיכל, והאבן שתיה לפני ההיכל, שממנה הושתת העולם (תנחומא בובר, י)

היחס לארץ ישראל כאל "טבורו של עולם" היה בלתי נפרד מהיחס לירושלים ולבית המקדש, שנתפש כטבורו של טבורו של עולם, כלומר כמרכזו המהותי של גופו של עולם. המערכת הזו של המעגלים החופפים (הקונצנטריים) ההולכים ומצטמצמים: ארץ ישראל < ירושלים < בית המקדש < ההיכל < הארון < אבן השתיה, נתפשת כביטוי של הקוסמוגניה היהודית, שהרי על פי המסורת היהודית מאבן השתיה שבבית המקדש הושתת העולם. אך מרכזיות בית המקדש באה לידי ביטוי לא רק ביחס לעבר אלא גם בתקווה לבנייתו המחודשת בעתיד לבוא.

בשורות הבאות אבקש לעמוד על המקום של ירושלים בתודעה היהודית ובמיוחד על מקומו של בית המקדש במורשת היהודית וכמרכז הפולחן היהודי, דווקא לאחר חורבנו. כאן אידרש בעיקר לתפישה של המקדש אחרי חורבנו בהקשר של תפילה ופולחן בקרב חז"ל אבל אעיר גם על תגובות מאוחרות הרבה יותר. בסיום המאמר, אעלה מחשבות על מקומו של בית המקדש בחיים היהודיים כיום, כשהעם היהודי חזר לארצו אבל הקמת בית המקדש נראית רחוקה וכתמיד. שאלה זו שנויה בשיח הישראלי במחלוקת חריפה.

לאחר חורבן בית המקדש השני

עוד לפני חורבן בית המקדש השני בשנת 70 לספירה, החלה בעם ישראל התארגנות לקראת הימים שלאחר חורבנו הצפוי. הפרושים שהוציאו אל מחוץ לבית המקדש פרקטיקות דתיות שהיו נהוגות

בו, לדוגמה אכילת חולין בטוהרה, הניחו למעשה את היסוד לחיים היהודיים שלאחר חורבנו. הם עשו כך מתוך החשיבות הרבה שייחסו לבית המקדש אבל התוצאה של פועלם היה הכנת חיים יהודיים משמעותיים שהם אפשריים גם ללא בית המקדש.¹ ועם זאת, סיפור יציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים ערב החורבן והקמת המרכז הרוחני ביבנה היה לסיפור מכונן.² יבנה, שסימלה לאורך הדורות את הולדתה של היהדות הרבנית, הייתה מרכז אלטרנטיבי לא רק מבחינת המקום אלא גם מבחינת אופיו, המנהיגות ששררה בו ותכני העבודה הדתית. רבן יוחנן בן זכאי תיקן תשע תקנות הנמנות על הקטגוריה של "זכר לחורבן" (או "זכר לירושלים").³ בדרך זו הוא הצליח להנציח את המקדש ולשמר את חשיבותו מחד גיסא ולשאוב מסמכותו באופן שיאציל סמכות ותוקף למנהיגות היהודית שאחרי החורבן. אך המקדש המשיך להיות נוכח בחיים היהודיים לאחר חורבנו בדרכים רבות אחרות. את עקרון החיים שלאחר החורבן ניסח רבי יהושע, אחד מתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, פעל בתקופת החורבן ולאחריו, בדברים שעולים מן המעשה הבא:

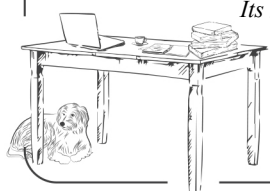
משחרב בית [האחרון] רבו פרושין בישראל שלא [היו אוכלין בשר ולא שותין] יין. נטפל להם ר' יהושע. אמר להם: מפני מה [אין] אתם אוכלים בשר?
 אמרו לו: נאכל בשר שבכל יום היה [תמיד קרב לגבי מזבח ועכשיו בטל?
 אמר להם: לא נאכל, ומפני מה אין אתם שותים יין?
 אמרו לו: יין נשתה שבכל יום היה מתנסך על גבי המזבח ועכשיו בטל?
 אמר להם: לא נשתה. אמר להם: אם כן לחם לא נאכל שממנו היו מביאין שתי הלחם ולחם הפנים מים לא נשתה שמהן היו מנסכין מים בחג תאנים וענבים לא נאכל שמהן מביאין בכורים] בעצרת?
 שתקו.
 אמר להם: בני, להתאבל יותר מדאי אי אפשר [ושלא להתאבל כלל אי אפשר], אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט זכר לירושלים; עושה אדם [עסקי סעודה] ומשייר דבר מועט [זכר לירושלים]; עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירה דבר מועט זכר לירושלים.
 שנאמר: "אם אֶשְׁכַּחךָ יְרוּשָׁלַם תִּשְׁכַּח יְמִינִי תִדְבַּק לְשׁוֹנֵי לְחֻכֵי אֵם לֹא אֶזְכְּרֶכֶּי" (תהלים קלז, 5-6). וכל המתאבלים עליה בעולם הזה שמחים עמה לעולם הבא, שנאמר: "שִׁמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָּהּ כָּל אֲהַבְיָהּ" וגו' (ישעיהו סו, 10). (תוספתא סוטה, טז, ב)

רבי יהושע מביא את הצעתם של אלה שקראו להימנע מתענוגות החיים, כאכילת בשר וכשתית יין, לידי אבסורד ומציע להם את דרך האמצע: "להתאבל יותר מדאי אי אפשר ושלא להתאבל כלל אי אפשר". הוא ממליץ להמשיך בפעולות החיים הרגילות אבל לציין בהן את העדרו של המקדש, לדוגמה, אדם יכול לטפח את ביתו ולצבוע אותו אבל עליו להשאיר איזור קטן לא צבוע זכר לחורבן, כך גם לגבי סעודות חגיגות ותכשיטי נשים. באופן הזה, בית המקדש והאבל על חורבנו ממשיכים להיות נוכחים בחיי היומיום ומצד שני חיי השגרה אינם מופרים, ההמשכיות היהודית נשמרת לא רק ברמה של הישרדות אלא גם מתוך דאגה לטיפוח וליופי ("עושה אישה כל תכשיטיה..."). השאלה המרכזית שעלינו לשאול היא האם מטרתם של חז"ל הייתה לתחזק את הקיום היהודי עד שתכשר השעה להקים בית מקדש שלישי או שמא הם חוו את מציאות חיייהם שלאחר החורבן כמציאות של קבע, שמצריכה השתתת היהדות על יסודות אחרים המייתרים את קיום המקדש.

¹ Tracy Ames, "Fellowship, Pharisees and the common people in early rabbinic tradition", *Studies in Religion* 34,3-4 (2005), pp. 339-356; Jacob Neusner, *Contemporary Judaic Fellowship*, New York 1972, pp. 13-30.

² Peter Schäfer, "Die Flucht Johanan b. Zakkai aus Jerusalem und die Gründung des 'Lehrhauses' in Jabneh", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 2.19.2, 1979, pp.43-101.

³ David Golinkin, "Jerusalem in Jewish Law and Custom: a Preliminary Typology", ed. Lee I. Levine, *Jerusalem: Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*, New York 1999, pp. 408-423.

ג. מקדש בהעדר המקדש – תחליפים לעבודת המקדש

בין התחליפים שהציעו חז"ל לעבודת המקדש נוכל למנות את קינונם של שלושה בתים במקום "הבית הגדול והקדוש", שהיה בית המקדש: בית הכנסת, בית המדרש ובית המשפחה. כל אלה והיחסים הראויים והחומלים שבין בני האדם משמשים מעין מקדש מעט. התפילה ובעיקר תפילת הציבור של בית הכנסת, תלמוד התורה בבית המדרש התשובה ושולחן האוכל של המשפחה משמשים תחליפים, חיוורים אולי, אבל ממשיים ו==.

עולה השאלה, האם מטרת התחליפים שהציעו החכמים לעבודת בית המקדש הם תחליפים לעת מצוא ומתוך אין ברירה או שמא אלה הם תחליפים בני קיימא שמייתרים את המקדש, את עבודתו ומתוך כך גם את כוהניו. תשובות שניתנות על שאלה זו משקפות במידה רבה את עמדתו של המשיב ואת הטמפרמנט הדתי שלו יותר מאשר את המציאות היהודית בשנים שלאחר חורבן הבית. נוכחותו הנעדרת של בית המקדש בחיים היהודיים באה לידי ביטוי הן במציאת תחליפים ראויים ובני קיימא (וכפי שנראה להלן לעתים עדיפים) לעבודת הקרבנות והן בייצוגו של המקדש והנכחתו בחיים היהודיים.

פתחתי את הדברים בהשוואת המצוקה על העדרו הנוכח מאד של בית המקדש בחיי העם ברוב תקופותיו לכאבי פנטום של אדם שאיבד איבר. אסיים באזכור מרפא שהוצע לאחרונה לסובלים מכאבי פנטום, והוא טיפול באמצעות מראָה (mirror cure). לפי שיטה זו, מסייעים לסובל מכאבי פנטום, כאבים איומים שמשככי כאבים אינם מסייעים להם בדרך כלל, בהצבת מראָה מול האיבר החסר, לטפל באיבר הבריא המשתקף בה ובכך להקל על כאבי האיבר הנעדר.⁴ ניתן להשוות את הדבר להתמודדות ולמרפא שהוצע לאורך הדורות להעדרו של בית המקדש בחיי העם. במקום בית המקדש עצמו, נוצרו השתקפויות שלו בחיים היהודיים של הציבור ושל היחיד. בעיני אחדים אלה שימשו כפתרון ביניים עד שייבנה בית המקדש מחדש ובעיני אחרים, הם נותנים לו ייצוג של כבוד במציאות שכבר אינה יכולה להכיל בית מקדש בפועל.

חז"ל לא הבינו את חורבן המקדש כסיומם של היחסים המיוחדים בין אלהים ובין עם ישראל. הם מצאו ביטויים אחרים לקשר הזה – תלמוד תורה, גמילות חסדים, חיי משפחה, תשובה ותפילה. אדרבה, במדרשים אחדים, חורבן המקדש נתפש כביטוי של הפגנת כעסו של האל כלפי הבניין ולא כלפי העם עצמו. ועל כן, בהחרבת המקדש יש משום מעשה של חסד של האל כלפי העם. אכן, באופן פרדוקסלי, השפעתו של בית המקדש גדלה אחרי חורבנו והוא נוכח בנפקדותו במארגי החיים היהודיים. אם בעבר חוו אותו אלה שעלו אליו לרגל ובאו בשעריו, הרי שאחרי חורבנו מבקר בו באופן סימבולי כל יהודי הלומד את המשנה, העומד בתפילה, החוגג את אירועי השנה העברית, המציין אירועי חיים יהודיים. סמליו נוכחים בחיי כל ישראלי בכל פעם שהוא אוהז בידו את הדרכון הישראלי.

⁴ נורמן דוידג', המוח הגמיש, תרגמה: חנה עמית, כתר 2009.

